

Danica Conjar Cetinjanin, mag. turism. cult.
 Turistička zajednica područja Plitvičke doline
 Rakovica 6
 47245 Rakovica
 marketing@plitvickedoline.hr

UDK: 39(497.529 Saborsko)
 Pregledni rad
 Primljeno: 3. rujna 2023.
 Prihvaćeno: 15. studenog 2023.

ANALIZA PROMJENA BAŠTINSKIH PRAKSI NA PODRUČJU SABORSKOG

Saborsko je mjesto pored Plitvičkih jezera koje je tijekom godina postojanja pretrpjelo ljudske i materijalne gubitke. Najznačajniji događaj odnosno prekretnica u promjeni načina života i kulture je Domovinski rat, koji je na ovom prostoru imao za posljedicu uništavanje cijelog mjesta, progonstvo te brojne vojne i civilne žrtve. Cilj ovog rada je analizirati odabrane primjere iz tradicijske kulture (npr. svadbene i pogrebne običaje, Božić, Uskrs, odijevanje) te odrediti koje su se promjene dogodile vezano uz nematerijalnu baštinu u razdoblju prije i nakon Domovinskog rata. Rad se temelji na dosadašnjoj literaturi i intervjuima sa stanovnicima Saborskog.

Ključne riječi: kulturna baština, tradicijska kultura, običaji, Domovinski rat

1. Uvod

U ovom radu analizirat će se promjene baštinskih praksi odnosno promjene u načinu života i tradicijskoj kulturi, usporedbom razdoblja prije i poslije Domovinskog rata, te procesi koji su doveli do tih promjena. Ovaj rad istražuje i analizira promjene odijevanja žena i muškaraca, svadbениh i pogrebnih običaja, plesova itd. U očuvanju tradicijske kulture posebno je značajno da stariji pripadnici zajednice prenose znanja ili elemente kolektivne memorije na mlađe članove zajednice, pa se rad temelji na ispitivanju pojedinaca različitih dobnih skupina pa i poslijeratnih generacija.

Stoga će predmet istraživanja ovog rada biti na koji je način izgledao tijekom promjena na području Saborskog te na koji su način konstituirana individualna i kolektivna sjećanja na prijeratno i poslijeratno razdoblje, jednako kao i prepoznaju li stanovnici te promjene, te kakve osjećaje navedena sjećanja u njima izazivaju.

Na temelju analize sekundarnih podataka i primarnog istraživanja u ovom radu nastojat će se postići sljedeći ciljevi: dati pregled relevantne znanstvene i stručne lite-

rature vezane uz temu rada, utvrditi na koji način su se promijenile kulturne prakse, analizirati stavove lokalnog stanovništva prema prijeratnim i poslijeratnim procesima te donijeti zaključke na temelju provedenih istraživanja promjena koje su zahvatile istraživani prostor. Metode znanstvenog istraživanja koje će biti korištene pri izradi ovog rada su: pregled i opis dosadašnjih znanstvenih spoznaja o problematici koja se promatra te intervju kao temeljna metoda korištena u ovom radu. Intervjuirani su stanovnici koji su i prije Domovinskog rata živjeli na ovom području, te su se vratili u Saborsko nakon okončanja rata, kao i oni sadašnji punoljetni stanovnici, rođeni nakon 1995., kako bi se utvrdilo njihovo „sjećanje“ i stavovi.

Empirijsko istraživanje za ovaj rad bilo je potrebno kako bi se postigli osnovni ciljevi ovog rada, a to je utvrđivanje kako su se tradicijska kultura i prakse promijenile promatrajući razdoblje prije i poslije Domovinskog rata na ovom području. Metode koje su korištene u ovom empirijskom istraživanju bit će navedene u sljedećem potpoglavlju. Istraživanje je provedeno 2022. godine.

Istraživanje za ovaj rad započelo je pregledom znanstvenih spoznaja o promatranoj problematici, a to se odnosilo na znanstvenu i stručnu literaturu vezanu uz tradicijsku kulturu, povijest Saborskog, problematiku Domovinskog rata, proučavanje običaja ovog Dinarskog kulturnog areala te analiziranje literature povezane s individualnim pamćenjem i zaboravljanjem te međugeneracijskim sjećanjem. U ovom dijelu istraživanja olakotna okolnost za autoricu bila je to što je i sama rođena te živi na ovom području te je upoznata s osjetljivošću tematike s obzirom na to da je u ovom radu prekretnica kod analiziranja promjena - Domovinski rat. Također, bitno je napomenuti kako o ovoj tematici, tj. o zapisu tradicijske kulture ovog kraja, postoji samo jedna napisana knjiga, ona autora Jose Krizmanića, koja joj je bila od velike pomoći.

Drugi dio istraživanja započeo je s intervjuiranjem stanovnika Saborskog kako bi se ispitala problematika te njihova sjećanja vezana uz ovu temu. Plan je bio intervjuirati deset stanovnika različitih dobnih skupina, a naglasak je stavljen na osobe starije životne dobi (starije od 80 godina) zbog bogatstva njihova sjećanja o temi. Treći dio istraživanja odnosi se na provođenje upitnika kako bi se sakupilo još materijala za analizu od osoba koje trenutačno ili ne žive na području Saborskog ili im je bilo jednostavnije ispuniti dostupni upitnik putem računala. Za ovaj dio istraživanja planirano je petnaest ispitanika. Četvrti, i posljednji dio ovog istraživanja analiza je prikupljenih podataka.

2. Kratki povijesno-geografski pregled – uvod u studiju slučaja analize promjena baštinskih praksi na području Saborskog

Mjesto Saborsko nalazi se u kontinentalnom dijelu Hrvatske te je dijelom prirodno-geografske regije Gorske Hrvatske. Smještaj samog mjesta unutar određene povijesne (tradicionalne) regije teško je precizno utvrditi zbog ispreplitanja raznih utjecaja, te je najpreciznije reći da se ono nalazi na tromeđi Ogulinsko-plašćanske udoline, Like i Korduna. Administrativno pripada općini Saborsko odnosno Karlovačkoj županiji. Mjesto se nalazi na nadmorskoj visini od 590 do 750 metara. Oko 25% današnje općine nalazi se u Nacionalnom parku Plitvička jezera te posjeduje iznimno prirodno bogatstvo.¹

Kratak pregled odnosno analiza povijesti Saborskog važna je kao temelj daljnjeg tijeka rada, kako bi se analiziralo što je prethodilo promjenama načina života te će se, također, u kontekstu geografskog položaja odrediti mogući utjecaj na kulturu i stanovništvo ovog područja. Poseban naglasak stavljen je na razdoblje Domovinskog rata te razdoblje progonstva i povratka.

Ime mjesta „Saborsko“, tj. „Zaborsko“ prvi se put spominje 1486. godine u pravnom dokumentu Modruškom urbaru kao posjed koji je dobio hrvatski ban Stjepan Frankopan II. Ozaljski 1449. godine.² Krajem 15. stoljeća ovaj je prostor također ugrožen osmanskim napadima. Nakon Požarevačkog mira 1718. godine, za prostor Saborskog prestaje opasnost osmanskih napada te će doći do naseljavanja novog stanovništva na ove prostore. Doseljavanje stanovništva u ovaj kraj bilo je većinom iz ličkih mjesta (Pazarišta, Stajnice, Sinaca itd.), ali i iz Cetingrada, Drežnika, Slunja te ogulinskog kraja.³ Procesi doseljavanja na područje Saborskog još uvijek su nedovoljno znanstveno istraženi, kao i pretpostavka da je u mjestu ostao živjeti i dio stanovnika koji su tamo živjeli i prije osmanskih napada. Nakon Požarevačkog mira Saborsko je dio Vojne krajine. Godine 1835. Saborsko pripada drežničkoj satniji te je imalo 49 kuća i 602 stanovnika, od kojih je 572 katolika, a ostali su grkonesjednjeni (pravoslavni).⁴

U 19. stoljeću dolazi do porasta broja stanovnika sve do 1879., a nakon toga se zamjećuje neznatan pad zbog odlaska stanovništva u Ameriku. Početkom 20. stoljeća broj stanovnika na području Saborskog je 2010. Saborsko je pretrpjelo velike štete tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, u kojem je ubijeno između 470 i 500

¹ O Općini Saborsko

² O Saborskom

³ *Isto.*

⁴ FRAS, *Cjelovita topografija karlovačke Vojne krajine*, 207.

stanovnika.⁵ U Domovinskom ratu Saborsko je u potpunosti uništeno i spaljeno, a u ratu su ubijena ili nestala 52 branitelja ili civila.⁶

Saborsko je 1991. bilo dijelom općine Ogulin, općine koja je u tadašnjim granicama imala 831,22 km² te se nalazila na spoju Gorskog kotara, Like i Korduna. Stoga je i Saborsko bilo dio geostrateški najvitalnijeg hrvatskog prometnog sustava te se ovim područjem osigurava prometni krivotok Hrvatske.⁷ Prema planovima JNA i pobunjenih Srba, osvajanjem Like i premještanjem ratnih sukoba na prostor Gorskog kotara do Srpskih Moravica, a time bi došlo do izravnog spajanja Gorskog kotara, Like i Korduna s Bosanskom krajinom, Hrvatska bi bila prometno prepolovljena na dva djela, ali tom planu prepriječilo se Saborsko.⁸ Već od proljeća 1991. mještani Saborskog bili su izloženi stalnim provokacijama pripadnika Teritorijalne obrane Plaški, *martićevaca* i JNA te čestim anonimnim telefonskim pozivima s raznim prijetnjama, stoga je 2. travnja 1991. u Saborskom uspostavljena Policijska ispostava PP Ogulin.

Prvi minobacački napad pobunjenih Srba na Saborsko bio je 5. kolovoza 1991. iz smjera Ličke Jesenice i Javornika te su nakon toga napadi i provokacije većeg ili manjeg intenziteta bili gotovo svakodnevni, a stanovništvo se privikavalo na život bez struje i telefonske povezanosti.⁹ Saborsko je unatoč svakodnevnim napadima iz zraka i s tla uspješno odolijevalo vojnoj sili na sve načine te tako postalo simbolom hrvatskog otpora. Tri MIG-a 21 i tenkovi napali su Saborsko 2. studenog 1991. i tog dana poginula su petorica branitelja Saborskog, a trinaest ih je ranjeno. Helikopteri JNA izvlačili su poginule i ranjene teritorijalce, a srpske snage, povlačeći se s tenkovima, obarale su trupce praveći barikade.¹⁰ Stanovništvo je nakon konačnog sloma obrane Saborskog 12. studenog 1991. bježalo šumom. Mnogi su se povlačili u smjeru Slunja, a zatim prema Bihaću te konačno do Zagreba. Iz sjevernog dijela sela povlačili su se preko Kapele prema Brinju. Nakon toga, najviše se stanovništva smjestilo u Ogulin, koji je bio najbliže njihovim uništenim domovima. Također, neki su od izbjeglica ostali živjeti u Zagrebu, Karlovcu, Rijeci ili su spas potražili u inozemstvu. Oslobođenjem Saborskog 5. kolovoza 1995. u operaciji Oluja, stekli su se uvjeti za obnovu uništenog naselja i povratak prognanog stanovništva. Ekshumirani su i posmrtni ostaci žrtava.¹¹

⁵ KRIZMANIĆ, *Saborsko i uža okolica*, 12.

⁶ VUKOVIĆ, *Općina Ogulin u Domovinskom ratu*, 64.

⁷ VALENTIĆ, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, 172.

⁸ *Isto*, 241.

⁹ VUKOVIĆ, 40.

¹⁰ STRIŽIĆ, *Ogulinški kraj u Domovinskom ratu, I, Obrana i oslobađanje ogulinskoga kraja od srbijanske agresije i okupacije 1991.-1995*, 66.

¹¹ Ante NAZOR, „Saborsko i Plaški u izvorima “Republike Srpske Krajine” (I. dio),“ Hrvatski

Već od prvog popisa nakon Drugog svjetskog rata 1947. godine uviđa se kontinuirani pad broja stanovnika, ali taj se pad naglo povećao 90-ih godina 20. stoljeća. Najrealniji pokazatelj posljedica ratnih stradanja, odnosno velikih ljudskih i materijalnih gubitaka Domovinskog rata, usporedba je popisa stanovništva iz 1991. i 2001. godine. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1991., općina Saborsko imala je 1501 stanovnika, da bi se od 2001. godine broj stanovnika smanjio na svega 860 popisanih.¹² Stoga se stanovništvo općine smanjilo za 42,71%. Kada bismo usporedili podatke zadnjeg popisa iz 2021. godine, kada je općina Saborsko imala 466 stanovnika, s popisom iz 1991., vidjeli bismo da se broj stanovnika smanjio za 68,96%.

3. Opća obilježja tradicijske kulture Saborskog

Područje Republike Hrvatske dijeli se na kulturne zone (areale): „To su kontinuirana ili diskontinuirana područja s ujednačenim prirodnim uvjetima u kojima različite ljudske zajednice (društva) žive na sličan način.“¹³ Na taj način prema obilježjima svake regije postoje panonska, dinarska i jadranska kulturna zona. Saborsko pripada dinarskoj kulturnoj zoni koja obuhvaća Liku, a odlikuje ju planinsko područje s puno snijega, malo plodnog tla, velikom crnogoričnom šumom i oštrom klimom. Istaknutija obilježja dinarske kulturne zone koju možemo kroz prošlost, pa i danas, vidjeti u Saborskom jesu:

- vunena i kožna odjeća
- mnogo slobodnog vremena, posebice tijekom zimskog razdoblja
- drvene kuće sa strmim i visokim krovovima
- okućnica obično ograđena plotom od dasaka ili kolaca
- kuće poredane u nizu uz cestu
- pri gradnji kuće uobičajeno je sudjelovala seoska zajednica: „Kad se kuća gradi – cijelo selo radi.“ – poslovice iz plitvičkog kraja
- tkani vuneni pokrivači – biljci.¹⁴

Zemlja je do 1970-ih bila obrađivana na primitivan način; oralo se drvenim plugovima uz pomoć volova. S obzirom na ovisnost o poljoprivredi za opstanak te uz primitivan alat uz koji su se koristile i životinje, ljudska snaga bila je glavni faktor. Glavna uloga pripadala jemuškarcima, zbog toga su pjevali: „Nije gazda tko

vojnik 321 (2010), 32.

¹² „Saborsko u zadnjih 20 godina izgubilo 50% svog stanovništva“

¹³ ČAPO ŽMEGAČ et al., *Hrvatska etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, 9.

¹⁴ *Isto*, 40.

ima volova, već je gazda ko ima sinova.“¹⁵ Kao rezultat manjka slobodnog vremena za vrijeme ljetnih mjeseci, zbog poslova na polju, mladi su se snalazili na sve načine ne bi li se razveselili i podružili te su tako rado išli u mlin, mjesto gdje su se pjevale pjesme, pričale pripovijetke, a ponekad zaigralo i kolo. Razumljivo, svi su težili da upravo oni idu u mlin. Tada nošena odjeća bila je isključivo vlastiti proizvod, a izrađivana je od vune ili janječeg i ovčjeg krzna. Platno od lana korišteno je za finije, „svetašnje“ odjevne predmete.¹⁶

Do pred nekoliko desetaka godina, odnosno u ne tako davnoj prošlosti, stanovništvo Saborskog gotovo je u potpunosti živjelo u „čvrstoj vjeri“ kako objašnjavaju stanovnici, riječ svećenika iznimno se poštovala, a Biblija i katolički kalendar bili su nit vodilja te se pažljivo pratilo kada se koji poslovi na polju smiju obavljati ili kako se treba ponašati da se ne bi „zamjerilo Bogu“ ili „što će ljudi u selu reći“. Majke su neumorno savjetovale kćeri, bilo je zabranjeno da muška osoba uhvati žensku za ruku (smatrala bi se nečistom), a kamoli nešto više od toga. Tako im je utjerivan strah da ako se učini neka bludna radnja, ona će tada pasti u bezdanu jamu i morati biti žena vragu. Primjetno je kako muškarac ne bi bio odgovoran za nikakvu bludnu radnju, već žena, jer se nije dovoljno dobro čuvala.¹⁷

4. Odabrani primjeri tradicijske kulture Saborskog

Odabrani primjeri tradicijske kulture Saborskog mogu se analizirati kroz običaje (prelo, vjenčanje, ples, sprovod/ukapanje) te odijevanje.

4.1. Prelo

Prelo je, prema Hrvatskoj enciklopediji, „oblik seoske društvenosti; posebna vrsta večernjih sastanaka seoskih žena i djevojaka koji su imali svrhu uzajamne pomoći u radu, na njima su se obavljali određeni seoski poslovi (predenje, tkanje, čijanje perja, komušanje kukuruza, češljanje vune, listanje duhana), a imali su i društveno-zabavnu funkciju.“¹⁸ Na njima su se kazivale priče, pjevalo se i sviralo. Na prelima su sudjelovali i muškarci, posebice mladići.

Prela su u Saborskom bila rjeđa u proljeće zbog neraspoloženja uvjetovanog manjkom sijena, žita ili pojavama raznih bolesti, a češća i duža preko zime, jer se

¹⁵ KRIZMANIĆ, 24.

¹⁶ *Isto.*

¹⁷ *Isto*, 26.

¹⁸ „Prelo“ 754.

tako kratilo vrijeme. Većinom su bila odvojena na žene, ljude (muškarce) i mladež (djevojke i mladići). Tako su se žene nalazile zbog razmjene iskustava u pletenju, životu, ali i zbog ogovaranja i iznošenja žalbi na račun muža, svekrve ili svekra, s obzirom na to da u to vrijeme snaha nije mogla članovima svoje nove obitelji reći „neću“, te su izražavale i zabrinutost zbog trudnoće jer su se u to vrijeme djeca rađala kod kuće. Muškarci su imali teme vezane uz radove na polju ili povratak s novih poslova iz inozemstva. Za mladež, prela su bila prilika upoznavanja i zbližavanja za koje inače nisu imali toliko prilike. Igrali su igre u kojima je cilj uglavnom bio za mladića da poljubi djevojku, a unatoč moralu tog vremena i zabrani bilo kakvih fizičkih dodira od strane starijih na ovakve poljupce nije bilo zabrane jer su unutar igre.¹⁹

4.2. Ples

Do osamdesetih godina dvadesetog stoljeća plesalo se kolo „Alaj“ svake nedjelje nakon mise te bećarac. Plesalo se i na tradicionalnim sajmovima, a u Saborskom je to bila „Ivanica“, međutim stanovnici su odlazili i u obližnja mjesta poput Cetingrada, Plaškog i Slunja na sajmove povodom zaštitnika njihovih župa. Stariji stanovnici prisjećaju se i još nekih kola poput vranjanke, šestice i osmice.²⁰ Nakon tog razdoblja i sve većeg otvaranja kafića mladi su odlazili u noćne izlaske slične današnjima te su se manje okupljali za ples pred crkvom. Tradicija je bila ples u školi vikendom u to vrijeme, svaki petak i subotu, ponekad uz glazbu uživo, no većinom uz ploče, a ples je trajao do ranih jutarnjih sati.²¹

4.3. Vjenčanja

Vjenčanja su uvijek vrlo zanimljivi događaji koji privlače puno pažnje, a tako je bilo i u Saborskom u 20. stoljeću. Kada bi se mladi dogovorili za brak, zatražili bi dopuštenje oba roditelja, a tek nakon njihova odobravanja slijedile bi zaručke. Zaručke su podrazumijevale dolazak mladoženjinih roditelja s još nekim od članova uže obitelji i osobom predviđenom za kuma do kuće buduće mladenke. Na početku bi zanovijetali na sve načine (iz šale), a zatim bi mladoženjina majka upitala: „Biste li vi dali svoju kćer za našeg sina?“, na što bi mladenkin otac odgovorio: „Pitajte vi curu, a ne mene. Ako se dopada njoj, dopada se i meni.“ Nakon što bi djevojka

¹⁹ KRIZMANIĆ, 17.

²⁰ G. M., osobni intervju, 25.4.2022. u Saborskom

²¹ *Isto.*

odgovorila potvrdno, započela bi ceremonija. Mladoženja puca iz puške od veselja dok mladenka ljubi svekra, svekrvu i ostale članove obitelji. Mladoženju ne ljubi jer je to izričito zabranjeno prije braka. U ovim trenucima započinje i darivanje, za budućeg svekra obavezan poklon je košulja, čarape i natikače, za svekrvu marama, košulja, čarape i natikače, za mladoženju od najbolje vune pletena majica, a za sve redom tkani ručnici. Mladenka od svekra dobiva novac za vjenčanicu, od svekrve rupčić, krunicu i jabuku. Od mladoženje dobiva prsten, a svi ostali daruju manju svotu novca. Nakon toga slijedi večera i zabava do kasnih sati te se obavljaju dogovori oko svadbe, kada će ići kupovati vijenac i upisati napovid.²²

Napovid se odnosi na javno oglašavanje za vrijeme nedjeljne mise, a glasi: „Napovijeda se po prvi puta mladić Š. N. i djevojka M. V. Ako netko zna da su mladenci u bližem srodstvu ili da postoji neka zapreka za vjenčanje, dužan je to javiti u župni ured najzad tri dana prije dana vjenčanja...“²³ Postojale su tri napovidi, tj. dvije svake nedjelje prije vjenčanja i posljednja na vjenčanju. Buduća mladenka na svakoj napovidi nosila je vijenac kupljen za vjenčanje, a u selu je postojala žena koja je mladu „navijala“, tj. namještala vijenac na glavi prije svake napovidi.²⁴

Dan uoči vjenčanja mladoženja bi došao po škrinju u kojoj su se nalazile mladenkine stvari, posteljina i slično. Nju je morao platiti svekrvi, a s njim je išla i mladenkina sestra (ili mlađa rođakinja) kako bi pripremila krevet za buduće mladence i rasporedila ostatak stvari. Večer uoči vjenčanja odvijala bi se djevojačka večer, tada zvana „krunica“. Na njoj su se nalazile mladenkine prijateljice i rođakinje. Darovale su joj većinom ono za što su nekako saznale da joj je potrebno (rublje, marame, ručnici i sl.). Pjevale su razne pjesme, igrale igre i plele vijenac koji se zvao pavenka, a pleo se od biljke pavenke. Pavenka je simbolizirala čistoću i nevinost mladenke, što je izrazito zanimalo starije žene kako bi imale o čemu pričati tijekom vjenčanja. Veliki je grijeh bio staviti vijenac od pavenke ako djevojka nije „čista“, tj. nevinna.²⁵

Kod mladoženje se okupljaju svadbeni gosti već u deset sati. Prvo dolaze kumovi, a zatim ostali uzvanici. Ne zadržavaju se previše jer moraju još otići po mladu. Kum raspoređuje konje i kola te uz pjesmu i snažna zvona na konjima izazivaju veliku radoznalost stanovnika sela. Na mladenkinim se vratima prvo pojavljuje lažna mlada (obično starija žena bez dlake na jeziku), nakon toga traži se novac koji plaćaju kumovi za pravu mladu. Taj novac ide ženi koja je navijala mladu prije napovidi. Nakon toga kumovi vode mladu u kuću te sjedaju za stol redom: mlada kraj

²² *Isto*, 57.

²³ *Isto*, 58.

²⁴ *Isto*, 58.

²⁵ *Isto*, 59.

svoga kuma, a mladoženja kraj svoga. Mladenci još uvijek ne smiju sjediti blizu kako se ne bi mogli dotaknuti.²⁶

Nakon kratkog objeda odlaze u crkvu, ali svatko u svojim kolima. Vjenčanja su se obavljala nakon mise, tako da je ispred crkve bilo mnogo ljudi koji ni ne pripadaju svadbenom slavlju, međutim svi bi se uključili i zajedno pjevali te pozdravljali mladence. Često su bila i po dva ili tri para koja su se vjenčala isti dan. Svadbe su većinom bile oko Božićnih blagdana. Nakon vjenčanja igraju se kola, pleše i pjeva ispred crkve, a zatim se kolima ili saonicama ide prvo u „mladine dvore“ na hranu i piće te blagoslov koji im daje njezin otac nakon što je darovao svoju kćer. Slavlje se nastavlja kod mladoženje. Mlada ponovno daruje sve članove novog kućanstva, kumove i užu rodbinu. Kumovi daruju najviše novca, muški svatovi također daruju novac, dok ženski odjeću. Nakon održanih ceremonija kum daje na znanje koliko su mladenci prikupili dara te im mladoženjin otac daje blagoslov na isti način kao i mladenkin, osim što ovog puta imaju po čašu vina u ruci koju moraju baciti preko ramena te brzo ustati. Svi su promatrali tko će prije ustati jer je to u selu značilo da je taj vrjedniji. Mladoženja bi uglavnom dopustio mladoj da ustane prva kako joj ne bi bilo neugodno. Posljednji dio tog dana bio je da su kumovi odvodili mladence u sobu te su ih oni pokrivali.²⁷

Dogovorom bi se odredio dan za povrate u koje bi mladenka išla sa svojim mužem, svekrom i svekrvom u goste kod svoje obitelji gdje bi se prepričavalo vjenčanje te sve ono što je bilo dobro i što nije. U praksi povrati bi bili nakon osam dana od vjenčanja, a u tom razdoblju mladenka nije smjela ići rodnoj kući niti je njezina obitelj smjela dolaziti k njoj kako se ne bi „povratila“ odnosno kako se ne bi predomislila u vezi s brakom te vratila kući.

4.4. Sprovod/ukapanje

Običaj sprovoda i ukapanja detaljno je opisao J. V., koji je od djetinjstva uključen u razne crkvene aktivnosti te i dalje aktivno sudjeluje u njima.²⁸

Pokojnik je prije rata ležao na stolu u kući, najčešće u sobi, lijes je bio otvoren, a čuvanje pokojnika moralo je biti minimalno 24 sata nakon smrti. U slučaju da je rodbina bila u inozemstvu, to je znalo biti i po tri dana, dok se ne bi vratili. Običaj je bio i da se mačke zatvaraju dok pokojnik leži u kući na mjesto s kojega ne bi

²⁶ Isto, 60.

²⁷ Isto, 60.

²⁸ V. J., osobni intervju, 28. 4. 2022. u Saborskom

mogle pobjeći, jer se vjerovalo da nije dobro da mačka uđe u kuću dok pokojnik leži. Čuvanje, tj. bdijenje trajalo je cijelu noć; do ponoći su sjedile žene, nakon njih muškarci, a ujutro su se ponovno izmjenjivali. Do groblja se pokojnike vozilo u kolima ili zimi saonicama. Iza pokojnika bi u koloni prvo išli suprug ili supruga, roditelji i djeca, bliža obitelj, a nakon njih šira obitelj i prijatelji. Muškarci su išli ispred lijesa, a žene nakon svećenika koji je išao odmah iza lijesa. U slučaju da umre netko tko još nije u braku, na križ i oko lijesa stavljao se vijenac od pavenke jer nije bilo nikakvog drugog cvijeća. Također, nosio se i barjak na pola koplja, a na vrhu njega jabuka koja se ostavljala na grobu te maleni vijenac od pavenke. Barjak se također ostavljao na grobu. Vijenac od pavenke bio je običaj za mlade i djevojke i muškarce, dok za starije ne.

Pred Domovinski rat počeli su običaji bijele i crne mladenke ako netko mlađi umre, ali toga prije nije bilo. U slučaju da je pokojnik bio zaručen, jedan vjenčani prsten stavio bi se njemu na ruku, a drugi bi zaručnica stavila sebi, a potom bi ga skinula i bacila prilikom ukopa u grob, što bi označavalo da se vjenčala i razvjenčala u istom trenutku.

U slučaju da premine ženska osoba, zvona crkve oglašavala su se dva puta, a u slučaju smrti muškarca tri puta. U slučaju da je preminulo dijete do otprilike 12 godina, zvonilo bi malo zvono dva ili tri puta ovisno o spolu, ali tada se velika zvona nisu oglašavala. Malena nekrštena djeca koja bi umrla pokapala su se izvan groblja. Ako dijete umre odmah pri porođaju ili prije krštenja, netko iz kuće napravio bi lijes koji bi žena nosila na glavi, na svitku na kojem je inače nosila vodu te bi suprug išao zajedno s njom i sami bi, bez svećenika, pokopali dijete.

4.5. Odijevanje

Kao što je već ranije rečeno, odjeća nošena u ovim krajevima do sredine 20. stoljeća bila je isključivo vlastite proizvodnje, kasnije se nadopunjavala tkaninama koje bi donijeli radnici iz Amerike i inozemstva kao poklon svojim članovima obitelji. Veći dio muške i ženske garderobe bio je napravljen od vune, koje je bilo napretek zbog bavljenja stočarstvom, a bila je iznimno važna zbog zadržavanja topline prilikom oštih i dugih zima. Ostali odjevni predmeti izrađivali su se od tkane konoplje, lana, krzna ulovljenih divljih životinja i slično.²⁹

Tradicionalna obuća za ovaj kraj su *pošivače* ili *podšivače* – upletene šlape s manjim produžetkom k čarapi, prošivene odozdo s debelim otkanim suknom. Žene su

²⁹ KRIZMANIĆ, 21.

nosile haljine ili suknje (šos), a hlače za ženu nisu bile opcija. „Žene su nosile rubac kvadratnog oblika složen u trokut, s krajevima koji su im slobodno visjeli uz lice ili su se vezali pod bradom.“³⁰

U osobnom intervjuu, V. J. je potvrdio da su djevojčice nosile šarene haljinice i rupčice na glavi. Rupčić se nosio čim bi djevojčica krenula u školu, to nije bilo obavezno, ali većinom su sve tako nosile. Kad bi netko u obitelji preminuo, onda je bio obavezan crni rubac, tj. marama neovisno o godinama djevojčice ili žene, uz obaveznu crninu, što je bio znak žalosti. Hlače je rijetko koja žena nosila, toliko rijetko da bi u priči nekome rekli „ona što nosi hlače“ te bi svi znali o kojoj ženi se radi.³¹

5. Empirijsko istraživanje

Prilikom ovih istraživanja, prikupljeni su podaci od 21 osobe. Preko osobnog intervjua licem u lice prikupljeni su podaci od sedam osoba, a od četrnaest osoba prikupljeni su podaci pomoću *online* upitnika. Kad sagledavamo starosnu strukturu ispitanika, troje ih je starije od 80 godina, dvanaest u dobi između 50-80 godina, dok je šestero mlađe od 50 godina. Ako uzimamo 1991. kao godinu prekretnicu u ovom razdoblju, od ispitanih osoba njih petnaest je početkom Domovinskog rata bilo punoljetno. Nastariji ispitanik imao je 91 godinu, a najmlađi 26 godina. Polovina ispitanika i danas živi na području Saborskog, a svi su ispitanici rođeni do 1991. prije izbijanja Domovinskog rata živjeli u Saborskom. Oni ispitanici koji su rođeni u progonstvu (1991. – 1995.) ili nakon 1995. djeca su roditelja koji su do izbijanja rata živjeli u Saborskom. Također, 17 od 21 ispitanika u trenutku istraživanja bilo je vjenčano, od toga 13 prije 1991. godine.

5.1. Vjenčanja

a) Pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća

Zaruke su zapravo označavale prošnju buduće mlade u njezinoj rodnoj kući, a na zaruke bi dolazio mladoženja te uži članovi njegove obitelji s budućim kumom. Nakon što bi roditelji mladenke pristali, uslijedilo bi slavlje (ako su si obitelji to mogle priuštiti), a većinom bi to bio samo ručak na kojem su se dogovarali detalji svadbe, kada će se održati i slično. Ako djevojka ne bi dobila blagoslov svojih ro-

³⁰ ČAPO ŽMEGAČ et al., 130.

³¹ V. J., osobni intervju, 28. 4. 2022. u Saborskom

ditelja za udaju, ili se ne bi zaručila ili bi se udala svakako te zanemarila roditeljski blagoslov, ali to bi nerijetko označavalo i dugogodišnju svađu s roditeljima stoga je rizik bio velik. Na zarukama se budući mladenci nisu smjeli poljubiti ni u obraz. U slučaju da je jednom od budućih mladenaca preminuo netko od bliže obitelji, ne bi bilo ni zaruka, a često ni slavlja vjenčanja.

Tri nedjelje prije vjenčanja čitala se napovid, tj. tko će se vjenčati određenog datuma. Svrha toga bila je obavijestiti sumještane kako bi mogli reagirati ako znaju da su budući mladenci rodbinski povezani ili postoje neki drugi razlozi zbog kojih se ne bi trebali vjenčati. Svake nedjelje za vrijeme napovidi mladenka bi nosila vjenčić od pavenke, a u njegovu postavljanju pomagala bi joj već određena žena iz sela zadužena za to.

Noć prije vjenčanja održavala bi se djevojačka večer, tada zvana krunica. Na njoj su djevojke molile krunicu i darivale buduću mladenku, obično s ručnicima, natičacama i sličnim potrepštinama koje bi joj mogle zatrebati.

Na vjenčanju je mladoženja nosio odijelo, a mladenka bijelu vjenčanicu i vijenac od pavenke. Taj je vijenac simbolizirao nevinost i predbračnu čistoću, koja je bila iznimno bitna u to vrijeme. Kola s konjima ukrašavala su se tkanim ručnicima, a svaki muški gost vjenčanja također bi nosio tkani ručnik na sebi. Roditelji su davali blagoslov mladencima koji bi kleknuli pred kućnim pragom, a za onoga tko bi prvi ustao nakon blagoslova smatralo se da će biti vrjedniji u budućem zajedničkom životu. Nakon obreda, proslava bi se prvo održala kod mladenkine kuće, a nakon ponoći kod mladoženje. U slučaju da je netko od bliže obitelji preminuo nekoliko mjeseci ili godinu pred vjenčanje, mladenka bi nosila haljinu tamnije boje primjerenu žalovanju, a slavlja ne bi bilo, već samo ručak.

b) Vjenčanja u razdoblju od 1970. do 1980.

Već 1977. godine, kada je vjenčana jedna od ispitanica, nije bilo potrebno tražiti dopuštenje roditelja prije vjenčanja, međutim napovid je običaj koji se i dalje održao isto tri nedjelje pred vjenčanje. Ispitanica također navodi da je imala bijelu vjenčanicu, a s obzirom na to da mladoženja nije bio iz Saborskog, nije bilo ni slavlja prvo kod mladenke, a zatim ni kod mladoženje, već je bilo odvojeno. Nakon vjenčanja u crkvi u Saborskom hrana i piće posluživani su u kući mladenke, ali tome nije prethodila prodaja mlade ni ukrašavanje kola i sada već ponekog automobila zbog skromnih mogućnosti.

c) Vjenčanja u razdoblju od 1980. do 1991.

U ovom se razdoblju potpuno izgubilo traženje dopuštenja roditelja prije vjenčanja, osim u slučaju jedne od ispitanica koja je bila maloljetna pa je zbog toga trebala potpisanu izjavu roditelja. Zaruke su bile uglavnom tri do šest mjeseci prije vjenčanja. Od ispitanika koji su u to vrijeme živjeli u Saborskom, napovid je i dalje bila tri nedjelje pred vjenčanje. U rijetkim slučajevima kada je i bila djevojačka, ona je održana zajedno s momačkom.

Na dan vjenčanja mladenka je nosila bijelu vjenčanicu s velom, većinom bez vijenca od pavenke, a mladoženja odijelo. Svaki muški svat i dalje je imao tkani ručnik preko tijela, a isti ručnik išao bi i na barjak. Mladoženjin kum i svatovi pregovarali bi s roditeljima i mladenkinim kumom o prodaji mlade, a u tom razdoblju izvodila bi se i lažna mladenka koja je obično bila žena britka na jeziku. Automobili su se također ukrašavali tkanim ručnicima. Proslava se tada također održavala prvo u mladenkinoj kući, a zatim nakon ponoći u mladoženjinoj. Posljednja takva proslava održala se 1983. godine. Od hrane se posluživala juha, pečenka, janjetina i razni kolači. Vjenčanje se prvo obavljalo u mjesnom uredu, a nakon toga u crkvi. Na zabavi se svirala harmonika i tamburica ako su mogućnosti to dopuštale, a najčešće je pjevano i plesano kolo „alaj“, tradicionalno kolo bez glazbenih instrumenata.

Na vjenčanju bi mladenka darovala sve članove buduće obitelji (mladoženjine roditelje, braću, sestre, snahe itd.) s maramama, ručnicima, stolnjacima, košuljama, papučama i sličnim poklonima. Jedna od ispitanica navodi kako je bio običaj promijeniti sve zavjese na kući u koju dolazi. Mladenka nije smjela ići kući do povrata, a to je bilo osam dana nakon vjenčanja, kako se ne bi predomislila i vratila kući

d) Vjenčanja u razdoblju od 1995. do 2010.

U ovom razdoblju, osobito do 2001. godine, vjenčanja se nisu održavala u Saborskom, već u nekom od mjesta gdje su tadašnji stanovnici živjeli. Sukladno tome, u tom vremenu nije postojala napovid, traženje blagoslova roditelja prije vjenčanja, već skromno vjenčanje u krugu najbližih. U tom je vremenu mnogo stanovnika saznalo da im je netko od bliže obitelji poginuo u Domovinskom ratu pa je to još jedan od razloga zbog kojih su slavlja bila manja. Mladenke bi uglavnom nosile jednostavnu bijelu ili neke druge boje haljinu, poneke čak i odijelo.

Kada je 2001. godine ponovno blagoslovljena crkva sv. Ivana Nepomuka, počela su vjenčanja u Saborskom. Tada su već ukrašavani automobili, a ne kola i konjske zaprege, i to s ručnicima, ali se uvode i mašne. Barjak se također ukrašavao tkanim

ručnikom. Neke od mladenki su u to vrijeme bile trudne, što je velika promjena s obzirom na to da se budući mladenci otprilike 20 godina prije nisu smjeli poljubiti ni u obraz. Može se zaključiti da je Domovinski rat i iseljavanje u ovom smislu smanjio poštovanje ovakvog oblika tradicije te ublažio društvene norme i očekivanja.

e) Vjenčanja u razdoblju od 2010. do 2022.

Tijekom održanih osobnih intervjua, ispitanice su potvrdile kako se za zaruke nije tražilo dopuštenje niti su se posebno slavile, osim što su održani ručkovi ili večere s članovima obitelji obje strane kako bi se upoznali ili dogovorili detalji oko vjenčanja, troškova i sličnih stvari. Krunica je u ovom trenutku noć prije vjenčanja zaboravljena, a djevojačka večer održava se tjedan ili više prije vjenčanja te ona uključuje proslave u kafićima ili sličnim objektima. Pavenka se u ovom razdoblju upleće u veo ili se njome ukrašavaju ulazna vrata. Barjak se i dalje ukrašava tkanim ručnikom. Automobili se sada ukrašavaju balonima i mašnjama, u ovom su segmentu tkani ručnici zaboravljeni. Neki od parova vjenčani u ovom razdoblju živjeli su zajedno i prije vjenčanja te imali djecu, ali je ostao običaj da mladenka i dalje barem posljednju noć prije vjenčanja prespava u rodnoj kući. Napovid se održava samo jednu nedjelju prije vjenčanja, a ne tri kako je bilo prije rata te za to vrijeme mladenki moraju kleknuti. Neki roditelji ili bake daju blagoslov mladencima na vratima, a neki ne. G. Z., koja se vjenčala 2018., imala je kočiju i konje s kojom je mladoženja došao po nju, bila je ukrašena tkanim ručnicima kao što se to radilo do 1980-ih. Od tih se godina slavlja ne održavaju u kući mladenke, a nakon ponoći kod mladoženje, već u svadbenim dvoranama. Iz ovoga možemo zaključiti kako su elementi tradicije kod vjenčanja ostali u tragovima simbolike, a sami se čin promijenio drastično nakon Domovinskog rata, međutim nije samo rat razlog ove promjene, već i tehnološki napredak (automobili), globalizacija (prihvatanje običaja koje vidimo na internetu, televiziji ili koje sami posjetimo u nekoj drugoj državi). Ispitanici navode iste razlike.

5.2. Sprovodi

a) Sprovodi u razdoblju od 1950. do 1991.

U ovom razdoblju običaji su bili gotovo identični, bez promjena, te će se zbog toga obrađivati zajedno. Zvono crkve bilo je najranija obavijest o smrti nekoga od sumješтана. U slučaju da umre ženska osoba, zvona bi se oglašavala dva puta,

u slučaju da premine muška osoba, tri puta, a ako bi preminulo dijete do otprilike dvanaest godina, oglašavalo bi se malo zvono ovisno o spolu, koje je također bilo na crkvi, dok bi velika zvona ostajala mirno.

Pokojnik je u to vrijeme ležao u najvećoj prostoriji u kući, otvorenog lijesa, minimalno 24 sata, a ako je obitelj dolazila iz inozemstva, to razdoblje znalo je biti i produženo na dva do tri dana. Lijes je bio otvoren, a bdijenje ili tzv. čuvanje značilo je molitvu i priču o životu pokojnika i njegove obitelji. Na bdijenju su žene bile odvojene od muškaraca, do ponoći bi „čuvale“ žene, a nakon ponoći do jutra muškarci. Pokojnik nikada nije ostajao sam u prostoriji. Za vrijeme dok je pokojnik u kući, zatvarale su se mačke jer se vjerovalo da mačka ne smije ući u prostoriju s lijesom.

U ovom je razdoblju, prije nego što se krene na groblje, bio običaj da svi koji idu na sprovod ručaju u kući pokojnika, a nakon sprovoda bi dolazila uža rodbina, osobe koje su kopale grob i slično. Sa svake strane lijesa nalazila se svijeća, a kod nogu pokojnika posuda s blagoslovljenom vodom i grančica četinjače u obliku križa s kojom bi svaki čovjek blagoslovio pokojnika te se prekrizio. Lijes je do groblja odvožen s konjskom zapregom i kolima ili saonicama ovisno o dobu godine, a kada bi napustio kuću, običaj je bio otvoriti sve prozore i vrata kako bi duh pokojnika izašao iz kuće, prozori i vrata zatvarali bi se kada bi se začula crkvena zvona koja bi označavala da je pokojnik ukopan te bi se tek tada mogla očistiti i soba u kojoj je bio. Bilo je i vrlo važno da pokojnik iz kuće izlazi s nogama naprijed, a nikako glavom.

Misa za pokojnika služila se prije ukopa te je pokojnik također bio u lijesu na misi. U koloni do groba, prije lijesa išli su muškarci, a nakon lijesa svećenik, uža obitelj te zatim žene. U slučaju da premine mlađa osoba koja još nije bila u braku, neovisno o spolu na križ se stavljao vijenac od pavenke, oko lijesa također, a uz lijes je bio i barjak sa zastavom na pola koplja na čijem je vrhu bio maleni vjenčić od pavenke te jabuka. Štap na kojem je visjela zastava ostajao bi na grobu kao i jabuka te vjenčić od pavenke. Ako bi osoba koja je preminula bila zaručena, običaj je bio drugačiji, npr. na sprovodu zaručnika zaručnica bi stavila prsten sebi na ruku, a zatim bacila u grob svoj prsten te zaručnikov prsten, taj čin bi označavao da se i vjenčala i razvjenčala u istom trenutku. Neki od ispitanika navode da se mlada ženska osoba pokapala u vjenčanici, a muška u odijelu. Za vrijeme ukopa uz plakanje tužne obitelji preminulih, mnoge žene su i naricale, tj. „javkale“, a to je bilo nabranjanje svih mrtvih iz obitelji pokojnika te izražavanje tuge. U jednom razdoblju prije Domovinskog rata za vrijeme pokapanja mlađih muških osoba postojao je i običaj bijele i crne mladenke, djevojaka koje bi obukle bijelu i crnu vjenčanicu te tako išle u koloni za lijesom, međutim ta praksa trajala je vrlo kratko, na samo nekoliko sprovoda.

Crninu, koja je označavala tugu, uža je obitelj nosila najmanje godinu dana. Ako bi preminula mlađa osoba, majke su nosile crninu cijelog života. Isto je bilo i ako bi preminuo suprug. Muškarci su i na sprovode nosili bijelu košulju i crne hlače te je za njih to bio znak poštovanja pokojnika.

b) Sprovodi u razdoblju od 1995. do danas

Nakon Domovinskog rata i obnove stanovništvo koje se vratilo u Saborsko sada se vratilo i običajima sprovoda kakve su poznavali. Tako je do izgradnje mrtvačnice na mjesnom groblju (otprilike 2000. godine) i dalje bdijenje održavano kod kuće pokojnika, s jednakim običajima, a zatim se išlo u koloni do mjesnog groblja na ukop.

Zapravo je izgradnja mrtvačnice u ovom slučaju označavala prekretnicu tradicijskih praksi. Naime, nakon njezine izgradnje bdijenje je isključivo održavano u prostorijama mrtvačnice, međutim to se nije održavalo više cijelu noć niti su se odvajali muškarci i žene, već se zaključava navečer otprilike u 21/22 sata te svatko odlazi svojoj kući. Karmine ili „podušje“ održava se nakon sprovoda, a ne prije, i to zajedno za sve osobe koje mogu prisustvovati, bliža i šira obitelj, poznanici, osobe koje su pomagale pri ukopu i slično. To se u ovom razdoblju najčešće održava u prostorijama područne škole, a poneki put i u župnom dvoru.

Crnina se sada nosi na sprovode, a rijetki je nose više od nekoliko mjeseci nakon sprovoda nekoga iz obitelji, tek pokoja udovica ili roditelj koji je izgubio dijete. Društvena očekivanja u ovom su slučaju nakon 1995. postupno „popustila“.

I dalje zvono crkve obavještava mještane je li preminula muška ili ženska osoba, a muškarci idu prije lijesa u koloni, dok žene nakon lijesa, svećenika i uže obitelji. Svijećé senalaze pokraj pokojnikove glave, a blagoslovljena voda s grančicom četinjače pokraj pokojnikovih nogu te svatko tko uđe u mrtvačnicu blagoslovi pokojnika te se kratko pomoli. Pokojnika više ne voze konji s kolima do groblja, već se prevozi automobilom pogrebnog poduzeća. Još uvijek neke obitelji odlučuju imati otvoren lijes, međutim ta praksa sve se više gubi u posljednjih nekoliko godina. Ono što je potpuno izumrlo nekolikogodina nakon Domovinskog rata i povratka u mjesto jest naricanje seoskih žena prilikom ukopa. Na križu pred pokojnikom još uvijek se nosi domaći tkani ručnik.

Elementi koji su se promijenili u posljednjih 70 godina odnose se na izgradnju mrtvačnice, čime se gubi bdijenje kod kuće, ručak i kolona prije sprovoda. Prije obnove crkve pokojnik se nije mogao unositi u crkvu te je tim činom završeno

razdoblje unošenja pokojnika na misu, ali se molitva prenijela pred mrtvačnicu neposredno prije ukopa. Misa se sada održava nakon sprovoda u crkvi na groblju ili župnoj crkvi. Bdijenje traje kraće, što daje obitelji vremena da se odmori i pripremi za sutrašnji sprovod, ne odvajaju se žene od muškaraca prilikom bdijenja, no ono što je zanimljivo jest to što i dalje žene hodaju iza lijesa, svećenika i bliže obitelji u koloni do grobnog mjesta. Dakle, možemo zaključiti da su se neke prakse potpuno izgubile, dok se neke i unatoč raseljavanju stanovništva i promjenama ostalih praksi i dalje održavaju.

Ono što ispitanici navode kao glavne razlike prilikom sprovoda je manje opterećenje za obitelj s obzirom na to da se sada gotovo sve dogovori telefonskim pozivom, nema više pripremanja svega vezanog uz sprovode po nekoliko dana, niti se gotovo išta održava u kući te je samim time omogućeno obitelji da „lakše“ podnese razdoblje žalovanja, bez razmišljanja o gostima u kući. Također, navode da su se tradicijske prakse dosta održale s obzirom na to da se nekoliko godina za vrijeme trajanja Domovinskog rata nisu ni održavali sprovodi stoga se lako moglo zaboraviti na običaje mjesta iz kojega dolaze.

5.3. Božićni običaji

a) Božićni običaji do 1991.

Ispitanici navode kako do Domovinskog rata, zbog takvog vladajućeg režima, nisu smjeli ni slaviti Božić kao danas, već je to bio radni dan, djeca su na katolički Božić išla u školu i slično. Međutim, unutar obitelji i župne zajednice Božić je uvijek bio jedan od najveselijih blagdana za cijelo mjesto.

Na dan Badnjaka bio je obavezan post, a taj dan je se krumpir na ulju, po financijskim mogućnostima riba ili nešto slično, svi su se pridržavali toga. Bor se ukrašavao isključivo na Badnjak, a nekoliko dana prije netko iz obitelji bi otišao u šumu po njega. Ukrasi su se sastojali od traka krep-papira, bombona i jabuka bez lampica. Od Badnjaka do Tri kralja ispod stola se nalazila slama koja se nije smjela skloniti.

U to vrijeme nije bilo običaja darivanja zbog financijskih mogućnosti, ali djeci je bilo dovoljno što je na stolu bilo kolača poput orehnjače, suhih kolačića napravljenih na stroju za iste i sličnih slastica. Iz intervjua s jednom od najstarijih ispitanica, autorica saznaje za još jedno danas iščezlo jelo: Osam dana prije Božića počinjao se peći kruh. Tako da se na svete dane kruh ne peče. Kruh se držao na daskama između greda, a na Božićno jutro pravila se „popara“. To se pravi na sljedeći način: zakuha se

voda i prelije preko usitnjenog kruha. Zatim se ocijedi voda i stavi mast te začini. U drugom loncu peče se meso i onda se stavi u tanjur svakom komadić mesa i popara kao prilog. Za Božićni ručak, prije nego se krene na misu, pristavi se zelje, meso i slanina da se skuha dok se ukućani vrate s mise. Pečenka je bila obavezna na Božić, a pekla bi se na Badnjak.

Ponoćka se održavala točno u ponoć, a nakon nje pred crkvom se čestitalo, nazdravljalo te plesalo kolo „alaj”. Isto tako, nakon mise na dan Božića plesalo bi se, pjevalo i čestitalo. Ono što je zanimljivo jest da su muška djeca bila čestitari, smatralo se kako na Božić u kuću mora prvo ući i čestitati muška osoba, a ako prvo uđe ženska osoba, to je nesreća. Čestitari bi dobivali poklone poput jabuka, naranči i kekse. Svećenik je išao u blagoslov kuća na dan Sveta tri kralja, a tada je kuća morala biti potpuno čista te bi se kreveti prekrivali bijelim plattama od domaćeg platna.

b) Božićni običaji od 1995. do danas

Današnji običaji za Božić također uključuju pripremu hrane, ukrašavanje bora te odlazak na misu. Međutim, misa ponoćka je nakon Domovinskog rata samo nekoliko puta bila točno u ponoć, zbog toga što jedan svećenik ima u nadležnosti župu sv. Ane u Plaškom te župu sv. Ivana Nepomuka u Saborskom, a kako u Plaškom trenutno ima više stanovnika, tamo se održava ponoćka u ponoć, dok u Saborskom to obično bude u 22 h.

Prije Božića priprema se nekoliko vrsta kolača, sve manje onih tradicionalnih poputorehnjače, šapa ili suhih kolačića. Za Badnjak si danas svatko može priuštiti ribu, ali se do posta svakako drži i dalje. Još uvijek je obavezna pečenka, iako obitelji danas imaju puno manje članova, pa se većina hrane ni ne pojedje.

Bor se ukrašava većinom na Badnjak, međutim to su sve više umjetni boroviukrašeni sa što više lampica, kuglica i ostalih ukrasa, a više nitko ne ukrašava bor bombonima, jabukama i krep-trakama. Ispod stola gotovo nitko ne drži slamu.

Nakon ponoćke i Božićne mise mještani više ne plešu „alaj”, već si samo čestitaju i zadrže se nekoliko minuta. Ono čega se ljudi i dalje drže je da im u kuću prvo uđe muška osoba.

Božićni običaji ovoga kraja gotovo su potpuno potisnuti te su preuzeti novi, komercijalizirani. S obzirom na to da je ovo „problem“ u gotovo cijeloj Hrvatskoj, autorica i ispitanici smatraju da je Domovinski rat samo ubrzao proces zaboravljanja ovih tradicijskih praksi, ali nije jedini uzrok. U vremenu prije rata svi su bili jednakih financijskih mogućnosti, a skromnost je bila odlika većine stanovništva.

Dok danas, blještavilo i obilje hrane ne predstavlja gotovo nikakvo mjerilo sreće i uzbuđenja oko Božića kao blagdana, već isključivo zadovoljenje potreba da jelka ili stol u njihovoj kući budu „fotogenični“.

5.4. Uskrsni običaji

a) Uskrsni običaji do 1991.

S obzirom na to da je Uskrs najveći katolički blagdan, a gotovo cijelo stanovništvo je katoličke vjeroispovijesti, ne čudi činjenica da je upravo za taj blagdan bilo vezano puno običaja. Većina njih vezana je uz crkvene rituale.

Veliki tjedan započinjao je Cvjetnom nedjeljom, tj. Cvjetnicom, a na taj dan obavezno je bilo umivanje u vodi u koju su namočeni jaglaci i ostalo cvijeće kako bi djevojka zadržala ljepotu. Svi su težački poslovi bili uglavnom zabranjeni tijekom Velikog tjedna, a svaki dan bilo je određeno i točno koji su poslovi zabranjeni, a koji dopušteni. Post je bio obavezan srijedom i petkom.

Na Veliki četvrtak zatvarala su se zvona, a to je značilo vezanje konopa crkvenih zvona u popodnevnim satima nakon čitanja muke Gospodnje. Ako bi netko preminuo nakon zatvaranja zvona, zvonilo bi se „šklebetaljkom“ koja je mijenjala zvono kod sprovoda ili podizanja euharistije. Na ovaj dan bilo je dopušteno raditi u polju, ali samo onima koji nisu imali svoje volove ili strojeve, tako su na taj dan susjedi koji su bili u mogućnosti pomagali drugim susjedima, udovicama ili starijima, dok sebi nisu smjeli ništa raditi. Nakon što se zvona zatvore, također se nije smjelo ni glasno pričati, pjevati i slično.

Na Veliki petak također se čitala muka Gospodnja, a svi radovi tog su dana bili zabranjeni, a posebno se zabranjivalo pranje i sušenje bijelog rublja na taj dan (plahiti i slično). Na taj dan bojila su se jaja na način da su se kuhala u luku u ženskim najlonkama s ponekim listićem kako bi ostao uzorak na njima.

Na Veliku subotu također su bili zabranjeni svi radovi. Misa je bila u ponoć, pa se nazivala i mala ponoćka. Tada bi se ispred crkve ložila velika vatra te čekala ponoć da je svećenik blagoslovi. Zatim bi se iznosila velika crkvena svijeća te pjevala Vječna slava i otvarala zvona. Većinom bi stariji ljudi koji nisu mogli ići na misu za vrijeme otvaranja zvona tresli šljive i ostale voćke jer su vjerovali da će tada biti bolji urod.

Za Uskrs se na jutarnju misu na blagoslov nosila košara s jajima, šunkom, vinom, soli, lukom, kruhom te suhim kolačima koja je bila prekrivena stolnjakom

od domaćeg platna. Košare bi se ostavljale na oltaru, a prije svećenikova blagoslova razotkrivale bi se. Blagoslovljena hrana se zatim blagovala za blagdanskim stolom.

b) Uskrсни običaji od 1995. do danas

U razgovoru s ispitanicima saznajemo da su običaji ostali gotovo nepromijenjeni. Ono u čemu se najviše očituje promjena jest ukrašavanje domova. Prije je to podrazumijevalo isključivo pisanice, dok se danas domovi ukrašavaju raznim figurama, umjetnim pisanicama i slično.

Većina ljudi i dalje se pridržava zabrane radova na već određene dane, kao i posta. Košarice se i dalje nose na Uskrсну misu, ali se sada ne stavljaju ispred oltara, već pokraj klupa u kojima vjernici sjede te se ne otkrivaju jer se smatra da je sve što uđe u crkvu blagoslovljeno.

Običaj koji je potpuno zaboravljen, a vezan je za Uskrs, jest šklebetaljka umjesto crkvenih zvona. Naime, zvona se i dalje zatvaraju, ali je svećenik nakon rata zabranio korištenje šklebetaljke jer je smatrao da se ona upotrebljava isključivo za plašenje ptica u polju te da joj nema mjesta u crkvi.

Sukladno tome autorica dolazi do zaključka da se Uskrсни običaji generalno nisu gotovo ništa promijenili, a istog su mišljenja i ispitanici, međutim treba naglasiti kako je u novije vrijeme veći naglasak na ukrašavanju i raskošu, a ipak manji na vjeri i onome što Uskrs predstavlja.

5.5. Plesovi

a) Plesovi do 1991.

Najstarije ispitanice navode kako su se u njihovoj mladosti (otprilike 50-ih godina 20. stoljeća) najviše plesala kola, i to alaj, vranjanka (slično današnjem kukunješću), šestica te ples u paru. Navode i da se znalo s kim ćeš plesati kada se plesalo u parovima. Za ples je svirala najčešće tamburica, tek kasnije i harmonika. U vremenu pred Domovinski rat pleše se bećarac, kukunješće te alaj, a kola poput vranjanke i šestice potpuno se gube. Tada se plesovi održavaju uglavnom svaki vikend u prostorijama škole.

b) Plesovi od 1995. do danas

Najveća promjena koja se dogodila nakon Domovinskog rata je potpuni gubitak tradicionalnog kola alaj koje se pleše i pjeva bez glazbene pratnje. Postoji inicijativa Ženske Akcije Saborsko, koja ga pokušava revitalizirati, ali mnogo mladih ni ne zna za njegovo postojanje. I dalje se pleše kukunješće, bećarac i slični plesovi.

6. Zaključak

Tema rada je analiza promjena tradicijskih praksi na području Saborskog, a razdoblje za usporedbu promjena bilo je vrijeme prije i nakon Domovinskog rata. Za potrebe ovog rada uz proučavanje znanstvene i stručne literature te analizu pisanih i fotomaterijala obavljene su dvije vrste istraživanja: osobni intervjui i *online* anketa. Osobnim intervjuom ispitano je sedam ispitanika, a na upitnik je odgovorilo četrnaest osoba.

Rezultati ovih istraživanja analizirani su na uzorku od 21 ispitanika te su predstavljeni kronološki u poglavlju rezultati istraživanja.

Nakon analiziranja svih materijala i istraživanja, može se zaključiti kako se tradicijska kultura na području Saborskog u nekim segmentima izrazito promijenila, primjerice kod običaja vezanih uz sprovod došlo je do kolektivnog zaborava, a zadržali su se tek tragovi starih praksi. Kod nekih se običaja (Uskrasnih običaja) veći dio praksi zadržao. Ono što je bitno za napomenuti jest i činjenica da su stanovnici zainteresirani za ovakva istraživanja, s obzirom na to da prije nisu bila provođena.

Ovaj je rad rezultirao stvaranjem novog temelja za proučavanje transformacije načina života s naglaskom na odabrane dijelove važne tradicijske i suvremene kulture na ovom području s obzirom na to da na ovakvu temu postoji samo jedna objavljena knjiga.

7. Prilozi

7.1. G. M., r. 1941., osobni intervju (25. 4. 2022.)

Zaruke: Moji roditelji nisu znali da svekrva i njena rođakinja dolaze mene zaprositi, svojim roditeljima nisam otvoreno rekla da se udajem, takva su bila vremena, bilo ih je jednostavnije dovesti pred gotov čin. Tek kada su one izvadile rakiju i kre-nule nazdraviti s mojim ocem, upitao je čemu nazdravlja, one su odgovorile da su

došle isprositi me. Na to je on rekao da s tim nema ništa, već neka sama odlučim, ali on bi volio da se još ne udajem jer sam mlada, nisam imala još ni 18 godina. To je bilo 1958. godine. Pokojni suprug i ja upoznali smo se u prelu, kao i svi do tada. U prelo je dolazilo po pet-šest mladića, tu smo pjevali, plesali i zabavljali se. Drugi dan, nakon što su došle svekrva i rođakinja, došao je i zaručnik s nekolicinom rođaka i prijatelja. On nije ništa pitao, već sam ja svojima rekla da se želim udat, a oni ako žele dati blagoslov, bit ću sretna, ako neće, ja ću se svakako udati i otići. U to vrijeme živjelo se pod strogoćom, jedini izlazak bila je crkva, a jedino dopušteno društvo u prelu. Za zaruke nije bilo slavlja, ručka niti ništa. Za pripremu svadbe dogovorili su se roditelji neke druge prilike.

Vjenčanje: Noć prije svadbe djevojke su sa mnom molile krunicu i darivale me, to se nazivalo krunica, netko s natikačama netko s ručnicima. U crkvi je tri nedjelje prije vjenčanja čitana napovid, tj. tko se sve vjenča na taj dan. Proslava vjenčanja trajala je prvo kod mladine kuće nakon mise, a zatim nakon ponoći selilo se kod mladoženje, tamo se i darivalo. Nisam nosila bijelu vjenčanicu niti pavenku jer je iste godine poginula moja sestra. Udavala sam se u plavoj haljini koja je bila primjerenija s obzirom na žalovanje. Roditelji su davali blagoslov mladencima, a tko se prvi digne nakon blagoslova, taj će biti vrjedniji i gospodar u kući, ja sam se naravno ustala prva. Darovala sam svu bližu rodbinu mladoženje: s ručnicima, natikačama i bluzama. Živjelo se u velikoj strogoći, mladić i djevojka nisu smjeli niti plesati dok nisu bili vjenčani, svećenik i roditelji to nisu nikako dopuštali.

Sprovod: Kada je poginula moja sestra, te godine umrlo je još mnogo mladih ljudi, cijelo selo je bilo u žalosti, pjesma se nije čula sigurno mjesec dana. Pokojnik je tada bio u kući (čuvanje), lijes je bio otvoren, a u crkvu na misu pokojnik se vozio nekada kolima, anekada saonicama, ovisno o vremenskim prilikama. Nakon mise pokojnik se ukapao. U procesiji nije bilo rasporeda tko će ići prvi, tj. podjele na muško i žensko, već je prvo išla najbliža rodbina, a nakon nje šira s prijateljima. Ako je umro zaručnik od neke djevojke, ona bi išla u bijeloj vjenčanici u koloni te nosila prstenje koje bi bacila u grob za pokojnikom.

Odijevanje: Žene su uvijek nosile suknje i haljine, nikako hlače. Za stavljanje rupca na glavu nije društveno bilo propisano kada će se početi nositi. Većinom se rubac stavljao na glavu kad se žena uda i rodi djecu, ali iznimka su bile djevojčice koje su nosile rubac i prije toga koji je mijenjao kapu koju su nosili muškarci i dječaci.

Prelo: Prelo je počinjalo kako kada, nekada i preko dana, nekada navečer. U to vrijeme se prela vuna i odrađivali manji poslovi. Bilo je i plesa, momci su dolazili s tamburicama, bilesu i igre: „Ja stade i propade, jedna mi se dopade. Koja hoće blizu

mene, ta će dobit poljubac.“, to je bila jedna od igara u kojoj je bio dozvoljen poljubac na koji se roditelji nisu mogli pobuniti.

Plesovi: Plesali smo sve plesove, šesticu, vranjanku i u dvoje. Vranjanka se pleše tri koraka na jednu stranu, tri na drugu, noga preko noge pa ponovno. To je kolo slično kukunješću. Ne znam po čemu je dobilo ime. Šestica je slično kolo, ali se radilo 6 koraka na jednu pa na drugu stranu. Kad se plesalo udvoje znalo se s kim ćeš plesati.

Božićni običaji: Osam dana prije Božića počinjao se peći kruh. Tako da se na svete dane kruh ne peče. Kruh se držao na daskama između greda, a na Božićno jutro pravila se „popara“. To se pravi na sljedeći način: zakuha se voda i prelije preko usitnjenog kruha. Zatim se ocijedi voda i stavi mast te začini. U drugom loncu peče se meso i onda se stavi u tanjur svakom komadić mesa i popara kao prilog. Za Božićni ručak, prije nego se krene na misu, pristavi se zelje, meso i slanina da se skuha dok se vrati s mise. Nakon mise skuha se krumpir te se to jede zajedno. Iza ponoćke obavezno se plesalo po nekoliko kola, i to tradicionalnih kola alaj. Bor se kitio na badnju večer, a kitio se papirom; kupi se bijeli, crveni, zeleni i od njega se naprave ukrasi, uz to su se stavljale i male jabuke i bomboni.

Uskrсни običaji: Za Uskrs su bili lijepi običaji, nosili smo velike košare, a u njima kruh, sol, luk, vino itd. U crkvi se košara razotkrivala da se blagoslovi jelo i piće, a sad svećenik ne da da se razotkrije. Za Uskrs su se davali pokloni, ako je tko bio u mogućnosti, najčešće keksi.

Razlika u običajima prije rata i danas: Dosta toga se izgubilo, velika je razlika. Svega se izgubilo, a razlog tome je što se izgubio i narod. Prije je puno ljudi bilo na cesti za svaki dan, a pogotovo za blagdane, a sada kad se prolazi, kao da sprovod ide, svi su tihi, nema mladih, ne znaju čak ni pjevati u crkvi, to je ružno. Kad smo se vratili iz progonstva još uvijek je bilo veselo kao prije rata, i poštivali su se običaji, a onda se pomalo sve gubilo kako su se ljudi odseljavali. Ima i sada mladeži, ali kao da nemaju srca pa ne idu za tradicijom. Prije se osam dana prije Uskrsa ništa nije radilo, a danas to nitko ne poštuje. Na Veliki petak kruh se nije smio rezati nožem, a sada se sve promijenilo.

Hrana na svadbi: Za svadbu bi se pripremila juneća juha i meso. Bilo je i kolača, najviše štrudle od jabuka i rogača. Posluživala se sarma, a torte nije bilo. Malo prije rata i par godina poslije običaj je bio da na svakom stolu od svatova bude jedna torta.

Praznovjerje: Žena koja je nedavno rodila nije smjela ići po noći iz mraka odmah k djetetu jer će ga u protivnome uhvatiti *fruz*. Iz ovog razloga preminulo

je i moje novorođenče. Djetetu se pod glavu morao staviti češnjak kako bi ga čuvao od uroka. Večer prije sv. Jurja palile su se vatre kako bi odbile sve zlo i nečistoću. Godišnje postoje četiri kvatre. Tada je najopasnije šetati po ugljenu, smeću i slično. Postojala je jedna žena koja je iza Oluje čistila oko kuće, taman na kvatre. Nakon toga noga joj je poprimila crvenu boju te je otekla. Čak su joj doktori rekli da tu lijeka nema osim ako nađe ženu koja će joj izgovarati da se makne nesreća, ona joj je posvećenom vodom i ugljenom prala nogu i svojim riječima poništavala zlo. Kada je mjesečeva mijena, ne smije se ići u njivu jer ništa neće uroditi plodom. Smatralo se da i ako lješnjak rodi, zima će biti jaka, a ako kukavica dođe rano, proljeće će biti vruće. Ako ćuk dođe blizu kuće, netko iz kuće će umrijeti.

7.2. B. B., r. 1937., osobni intervju: 28. 4. 2022.

Sprovod: Pokojnik je ležao u kući, tu je bilo čuvanje, zatim je išao u crkvu na misu, s kolima ili saonicama, ovisno o tome kakvo je vrijeme bilo. Ako bi umro mladi dečko, išla je zastava. Karmine su također bile u kući.

Vjenčanje: Ja svog vjenčanja nisam imala, udala sam se s 21 godinom. Nisam imalatradicionalno vjenčanje jer nisam imala roditelje, mama mi je umrla 1943., a tata poginuo 1944. Tako nisam imala ni zaruke. Počastili smo susjede i takvo je bilo vjenčanje. Nisam imala ni napovid niti išta uobičajeno.

Običaj kumovanja crkvenim zvonima: Moj stric bio je kum zvonima crkve sv. Ivana Nepomuka prije rata. On je bio iz Amerike pa je darovao zvona. Bio je upisan kao njihov kum. Imala su predivan zvuk, a ne kao današnja.

7.3. V. J., r. 1974., osobni intervju: 28. 4. 2022.

Vjenčanja prije rata: Mladoženja i roditelji morali su doći na zaruke i potvrditi da se mladenci mogu vjenčati kod mladinih roditelja. Tada je mladoženja donosio prsten i zaručivao odabranicu pred njenim roditeljima. Napovid se čitala tri nedjelje prije vjenčanjau crkvi, a običaj se nije promijenio puno do sada osim što se izgubila ta napovid. Mlada se kupovala kao i danas, a slavlje vjenčanja prvo je bilo kod mlade, a zatim se išlo kod mladoženje, ako je netko bio imućniji slavilo se cijelu noć, svirala tamburica i slično. Nije tada bilo drugo glazbe, uživo ili tako nešto. Plesalo se i bez glazbe, pogotovo kolo *alaj*. Mladenka nije smjela ići kući osam dana nakon vjenčanja niti su njeni smjeli doći kod nje u to vrijeme. Osmi dan su bili povrati, to je bilo kod mladenke te bi se tada također pjevalo i plesalo. Svatovi su se kitili bijelim ručnicima, prvo je to išlo na kola s konjima, a kasnije do rata i na aute. Nakon

toga se počelo s balonima i mašnjama. Svaki muški svat nosio je ručnik. Mlada je na vjenčanju darovala sve iz kuće u koju dolazi, muškarcima košulje, ženama marame i slično. Neki roditelji nisu dozvoljavali da im se kćer uda za njenog odabranika, pa samim time nisu davali blagoslov. Ako roditelji to nisu dozvoljavali, neke djevojke poslušale bi roditelje, a neke bi pobjegle svakako.

Sprovod: Pokojnik je ležao na stolu u kući, najčešće u sobi, lijes je bio otvoren, a čuvanje pokojnika moralo je biti minimalno 24 sata nakon smrti. U slučaju da je rodbina bila u inozemstvu, to je znalo biti i po tri dana. Običaj je bio i da se mačke zatvaraju dok pokojnik leži u kući, na mjesto odakle ne bi mogle pobjeći jer se vjerovalo da nije dobro da mačka uđe u kuću dok pokojnik leži. Čuvanje, tj. bdijenje trajalo je cijelu noć, do ponoći su sjedile žene, nakon njih muškarci, a ujutro su se ponovno izmjenjivali. Do groblja pokojnike se vozilo u kolima ili saonicama. Iza pokojnika bi u koloni prvo išli suprug ili supruga, roditelji i djeca, bliža obitelj, a nakon njih šira obitelj i prijatelji. Muškarci su išli ispred lijesa, a žene nakon svećenika koji je išao odmah iza lijesa. U slučaju da umre netko mlađi, na križ i oko lijesa stavlja se vijenac od pavenke jer nije bilo nikakvog drugog cvijeća. Također, nosio se i barjak na pola koplja, a na vrhu njega jabuka koja se ostavljala na grobu te maleni vijenac od pavenke. I štap od barjaka isto se ostavljao na grobu. Vijenac od pavenke bio je običaj za mlade i djevojke i muškarce, dok za starije ne. Pred sami rat počelo se s običajem bijele i crne mladenke ako netko mlađi umre, ali toga prije nije bilo. U slučaju da je pokojnik bio zaručen, jedan vjenčani prsten stavio bi se njemu na ruku, a drugi bi zaručnica stavila sebi, a potom bi ga skinula i bacila prilikom ukopa u grob, što bi označavalo da se vjenčala i razvjenčala u istom trenutku.

Zvono crkve kao obavijest da je netko u selu preminuo: U slučaju da premine ženska osoba, zvona crkve oglašavala su se dva puta, a u slučaju smrti muškarca tri puta. U slučaju da je preminulo dijete do otprilike 12 godina, zvonilo bi malo zvono, isto dva i tri puta ovisno o spolu, ali tada se velika zvona nisu oglašavala. To malo zvono također je bilo na crkvi, uz dva velika zvona. Malena nekrštena djeca koja bi umrla pokapala su se izvan groblja ako nisu krštena, sada se to dugo nije dogodilo tako da ne znam, ali vjerojatno bi se takvo dijete pokopalo u groblje. Ako dijete umre odmah na porodu ili prije krštenja, netko iz kuće napravio bi lijes kojeg bi žena nosila na glavi, na svitku na kojem je inače nosila vodu te bi suprug s njom išao zajedno i sami bi, bez svećenika, pokopali dijete.

Plesovi: Bila su većinom kola alaj i kukunješće koje se i danas pleše. Alaj je kolo bez glazbenih instrumenata, a za kukunješće se svirala tamburica. Muški su pjevali, a žene plesale. Uvijek su se nadmetali ljudi iz gornjeg i donjeg sela.

Odijevanje: Muškarci i dječaci nosili su košulje, većinom bijele od domaćeg platna i crne hlače. Djevojčice su nosile šarene haljinice i rupčice na glavi. Rupčić se nosio čim bi djevojčica krenula u školu, to nije bilo obavezno, ali većinom su svi tako nosili. Kad bi netko u obitelji preminuo, onda je bio obavezan crni rubac, tj. marama, neovisno o godinama djevojčice ili žene, uz obaveznu crninu. To je bio znak žalosti. Hlače je nosila rijetko koja žena, toliko rijetko da bi u priči nekome rekli „ona što nosi hlače“ te bi svi znali o kojoj ženi se radi. Jednako kao i to da žena vozi bicikl.

Božićni običaji: Svi su išli na ponoćku, a prije nje nekoliko dana spremali su se kolači koji su zapravo bili keksi napravljeni na stroju za pravljenje suhih keksa. Bor se ukrašavao šarenim krep-papirima, tada nije bilo kuglica. Nakon ponoćke odigralo bi se par kola, te bi se svatko uputio kući. Djeca su se ustajala rano ujutro i išla u čestitare, u kuću je za sve blagdane prvo morala ući osoba muškog spola, a domaćini su darivali čestitare kolačima, novcima itd. Svećenik je išao u blagoslov kuća na blagdan Sveta tri kralja, a tada su se kreveti prekrivali bijelim plahtama, iznosili se svi jastuci i ostala krevetnina kako bi se pokazalo da se ima. Tko toga nije imao, prebacio bi samo dekiću preko kreveta.

Uskrsni običaji: Uskrs je počinjao Cvjetnicom, kao i danas. Zvona su se zatvarala na Veliki četvrtak kad bi se završilo s čitanjem muke Isusove, obično oko 16 ili 17 sati. U slučaju da netko umre također se zvona nisu oglašavala, već je bila tzv. „šklebetaljka“ koja je mijenjala zvono tih dana (za sprovode i podizanje euharistije u crkvi). Sada više nema običaja sa šklebetaljkom jer je svećenik zabranio iz razloga što se s tim plaše ptice iz polja te kako tome nema mjesta u crkvi, tako da se sada za vrijeme mise ne čuje ništa u velikim danima. Tih dana bilo je dozvoljeno ukapanje pokojnika. Na Veliki petak također se čita muka Isusova te se sklanjaju prostirke s oltara. Što se tiče dozvoljenih poslova u ovim danima, na Veliki četvrtak bilo je dozvoljeno raditi u polju samo onima koji nisu imali svoje volove ili traktore, tako da npr. ako ja imam traktor, smijem izorati njivu susjedu koji nema, ali sebi ne smijem. Na Veliki petak i subotu svi radovi bili su zabranjeni. U subotu je bila misa u ponoć, to smo zvali mala ponoćka, ložila se velika vatra pred crkvom i čekala ponoć kada bi svećenik blagoslovio vatru i tada se iznosila velika svijeća iz crkve kao i sada. Nakon toga pjeva se vječna slava i otvaraju se zvona. Stari ljudi koji bi tada ostali kod kuće znali su tresti šljive i voćke dok god zvona zvone jer je to značilo da će biti bolji urod.

Prvomajski običaj: Noć uoči praznika rada palili su se krijesovi po cijelom selu, tako je svaka ulica imala svoj, a sastojao se većinom od borovih grana te ponešto guma ili sličnog materijala.

Dolazak biskupa: Kad sam ja bio dijete, biskup je dolazio svake četiri godine u selo na krizmu, u vrijeme mojih roditelja možda i češće. Tada su bili galuni pred crkvom koji su inače stajali unutra. To su zapravo bile čahure od topa, nešto slično tome. Ložila se vatra pred crkvom, a u galune su se stavljali barut, papir i slično, a zatvorilo bi se voskom iz kojeg bi se vidio samo jedan fitilj. Kada bi biskup došao na početak sela, zapalila bi se takva tri galuna koja bi odzvanjala selom zajedno sa zvonima te bi svi znali da je biskup došao u selo.

Vjeronanja: Na dijete se nije smjelo doći direktno izvan kuće iz mraka, već se prije nego što bi se prišlo djetetu moralo stati par minuta nad peći ili vatrom da lice ulovi vatra prije nego se pogleda u dijete. Kad bi žene tkale na krosnima, na završnom dijelu nit ide kroz krosna te bi taj dio žena stavila u usta, zatim zamislila neku trudnu ženu koju poznaje te izišla iz kuće, a osoba koju nakon toga prvu vidi (muškarac ili žena) određuje spol djeteta žene koje je zamislila.

Igre: Klis klismača je igra koju smo najčešće igrali, igra se na način da se prvo iskopa jedna manja rupa u zemlji i odsiječe komad drveta od desetak centimetara (najčešće grana lijeske) te postavi preko te rupe. To se nazivalo klis. Klismača je štap dužine oko 1,10 cm. S klismačom se slično principu poluge „izbija“ klis, a sa suprotne strane stoji 4-5 osoba i pokušavaju uhvatiti klis. Ako ga nitko ne uhvati, još ga se tri puta „izbija“, svaki put s mjesta gdje je pao prethodno. Gubitnik nosi na leđima pobjednika, ali se može izvući iz toga ako podigne klis za zemlje zubima, bez savijanja koljena i s rukama na leđima, a to su samo rijetki mogli.

Sajmovi: Kao dijete najviše me veselio sajam ili zbor u Ličkoj Jesenici povodom njihovog zaštitnika sv. Ilije (Ilinju) u osmom mjesecu, za to smo skupljali novce po tri mjeseca, tako i za sv. Ivana Nepomuka (Ivanicu). Više smo se radovali Ilinji jer je bilo toplije vrijeme. Išli smo ujutro pješice, a tamo su bila dva ringišpila, glazba uživo, voće, slatkiši itd. Kao djeca najviše smo se veselili upravo ringišpilima, a prije povratka kupili bi rajčice, breskve i većinom naušnice kako bi razveselili mamu kod kuće. Tada nam kao djeci nije bilo važno što je to pravoslavni blagdan. Za Ivanicu je većinom bila kiša ili snijeg pa se nije toliko održavalo, ako je bilo lijepo vrijeme onda bi zbor bio veći.

Općenito: Mislim da se dosta tih običaja izmijenilo jer su sada svi ljudi zaposleni, nemaju vremena za to. Prije je bilo prela, tamburica, društva. Mislim da se nije toliko sve promijenilo zbog rata nego zbog načina života, prije je jako malo ljudi radilo na nekim poslovima van sela, svi su bili kod kuće, čuvali blago, održavali zemlju i slično te su im običaji i tradicije popunjavali slobodno vrijeme. Pred rat ljudi su se počeli zapošljavati u Hrvatskim šumama i sličnim tvrtkama te se s tim sve krenulo i

gubiti. Također mislim da smo se više veselili običajima za Božić, Uskrs i ostalo nego danas jer smo bili siromašniji te samim time i željniji od kolača, soka pa do igara.

7.4. D. J., r. 1986., osobni intervju: 4. 6. 2022.

Vjenčanje: Vjenčala sam se 2011., a vjenčanju su prethodile zaruke koje smo obavili sami, međutim nakon što me suprug zaprosio, organizirali smo ručak u mojoj kući na koji smo pozvali svu bližu obitelj. Nedjelju prije vjenčanja imali smo napovid, a prilikom čitanja napovidi bili smo obavezni kleknuti u crkvi. Nisam imala vijenac od pavenke prilikom čitanja napovidi. Djevojačku sam imala nekoliko dana prije vjenčanja, međutim to je bilo u krugu bliskih prijateljica u kafiću. Iako sam već prije vjenčanja živjela sa sadašnjim suprugom, noć prije vjenčanja brat i otac su došli po mene te sam „posljednju“ noć prije vjenčanja provela u rodnoj kući. Pred kućom je na dan vjenčanja bila postavljena „brklja“, odnosno drvo koje je mladoženja morao prerezati da bi došao do kućnog praga. Za to bi dobio tupu pilu kako bi se ipak namučio. Imali smo običaj lažne mlade i kupovanja mlade. Barjak smo imali i mladoženja i ja, a na barjaku se nalazio tkani ručnik. Ulazna vrata i ograda bili su ukrašeni vijencima od pavenke, a s obzirom na to da je mladoženja iz Otočca neki su običaji bili drugačiji, tako su i vijenci ispred mladoženjine kuće bili od pavenke, ali drugačije pleteni. Nakon obreda vjenčanja išli smo do mladoženjine kuće u Otočac gdje smo primili blagoslov od njegovih roditelja, a zatim smo preko ramena bacali čaše ispijenog pića, a cilj je bio razbiti čašu što bi označavalo sreću i potomstvo. Ja sam, naravno, ne znajući za to čašu bacila u travnjak pored, na što je svekrva bila blago šokirana, ali potom sam je uzela i razbila. Proslava vjenčanja uslijedila je u sali, a nisam darovala roditelje mladoženje već kumove.

7.5. C. A., r. 1997., osobni intervju: 7. 6. 2022.

Vjenčanje: Vjenčali smo se 2019. godine u Saborskom s obzirom na to da smo oboje iz Saborskog. Zaruke nismo imali klasične niti djevojačku. Napovid smo imali, ali samo jednu nedjelju prije. U veo je bila upletena pavenka. Lažnu mladu nismo imali, a prodaja mladenke je bila. Na vjenčanju nisam darovala roditelje budućeg mladoženje, već kumove, a vjenčanicu mi je kupio budući suprug sukladno običajima. Na barjaku je bio tkani ručnik.

Općenito: Mislim da su se običaji dosta promijenili, najviše iz razloga što stanovništvo stari pa nema tko prenijeti na nove generacije tradicijske običaje, ali još uvijek

postoje neki kojih se snažno držimo poput kićenja bora na Badnjak, ponoćke, blagoslova hrane na Uskrs i slično.

7.6. V. Z., r. 1987., osobni intervju: 7. 6. 2022.

Vjenčanje: Vjenčali smo se 2018., a oboje smo iz Saborskog. Zaručili smo se sami bez roditelja. Par mjeseci prije vjenčanja imali smo obiteljski ručak za roditelje kako bi se dogovorili sve za svadbu. Nismo imali niti napovid. Nisam imala djevojačku, iako je bila isplanirana, ali zbog nesretnih okolnosti je nisam imala. Prije vjenčanja nismo živjeli zajedno, a mladoženja je dolazio po mene pred kuću s kočijom i konjima. Imali smo običaj lažne mlade i prodaja mladenke. Novci od toga idu mladencima. Na vratima je bio vijenac od pavenke. Kad sam izašla iz kuće, mladoženjina baka me blagosloвила. Nakon toga smo išli zajedno do crkve u kočiji gdje je obavljen obred. Kočija je bila ukrašena tkanim ručnicima, koji su također bili na zastavama. Zabava je bila u sali u Josipdolu.

Općenito: Mislim da više nitko ne drži do običaja, već se sve moderniziralo nakon rata te se puno običaja izgubilo.

8. Bibliografija

Arhivski i neobjavljeni izvori

Zapisnici osobnih intervjuja i anketni upitnici (u posjedu autorice)

Objavljeni izvori i tisak

Hrvatski vojnik (Zagreb), 2010.

Literatura

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna; MURAJ, Aleksandra; VITEZ, Zorica; GRBIĆ, Jadranka; BELAJ, Vitomir. *Hrvatska etnografija. Svabdan i blagdan hrvatskog puka*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.

FRAS, Franz de Paula Julius, *Cjelovita topografija karlovačke Vojne krajine*. Gospić: Ličke župe, 1988.

KRIZMANIĆ, Josip. *Saborsko i uža okolica*. Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin, 1995.

“Prelo”. U: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 8. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, 2006, 754.

STRIŽIĆ, Ivan. *Ogulinski kraj u Domovinskom ratu, I, Obrana i oslobađanje ogulinskoga kraja od srbijanske agresije i okupacije 1991.-1995.* Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin, 66.

VALENTIĆ, Mirko. *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.* Zagreb; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.

VUKOVIĆ, Ivan. “Općina Ogulin u Domovinskom ratu” Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2015.

Mrežne stranice

O Općini Saborsko. Pristup ostvaren 10.06.2022. <https://saborsko.hr/o-opcni-saborsko/>.

O Saborskom. Pristup ostvaren 10.06.2022. <https://www.saborsko.net/index.php/o-saborskom>.

„Saborsko u zadnjih 20 godina izgubilo 50 % svog stanovništva“. Pristup ostvaren 10.06.2022. <https://www.saborsko.net/index.php/arhiva-clanaka/2584-rezultati-popisa-stanovnistva>

AN ANALISYS OF HERITAGE PRACTICES AND CHANGE AT SABORSKO AREA

Saborsko is a village located next to the Plitvice lakes which suffered many human and material losses during history of its existence. The most significant event in recent history is Croatian War of Independence which resulted in destruction of the entire village, killing and persecutions civilians. The focus of this thesis is to analyze which changes happened in heritage practices when compared to periods before and after Croatian War of Independence. Respondent satisfaction concerning tangible and intangible heritage was also examined. Purpose of this thesis is to demonstrate how heritage practices changed since the return of local population to their places of residence.

Key words: *cultural heritage, heritage practices, Croatian War of Independence, reconstruct*